

MÉNFOCSANAK, 1944

EMLÉKEZÉS A FALURA, AHOL RADNÓTI AZ UTOLSÓ
ÉJSZAKÁT TÖLTÖTTE

Ha kissé nagyobb lettem volna, már a megérkezésünk órájában szorongás fogott volna el. Miközben holminkat a lovaskocsiról a házba hordták, egyre több gyászruhás rokon vett körül bennünket: véletlenül épp egy temetés napján költöztünk a faluba.

Még csak június volt, de a tanítás már több mint két hónapja befejeződött. A német megszállás óta sűrűn bombázták Budapestet, s aki tehetett, vidékre menekítette hozzátartozóit. Így kerültem anyámmal és húgommal ménfőcsanaki unokatestvéreink családjának pártfogásába. Ott is maradtunk egészen november végéig, amikor szüleim – valamilyen ősi ösztönre hallgatva – úgy döntöttek, hogy a front áthaladását saját otthonunk biztonságában vészeljük át. (A biztonságosabbnak hitt pesti lakás persze hamarosan romba dőlt, ez azonban már egy másik történet.)

A nyolcéves kisfiú számára Ménfőcsanak a szabadulást jelentette az április óta tartó szobafogságból. Amióta véget ért az iskola, még a két házzal odébb lakó barátaimhoz sem mehettem át, nehogy légiriadó idején külön aggódni kelljen, mi történhetett velem. Így hát azzal töltöttem el a végtelennek tűnő időt, hogy fakockákból várost építettem, azután meg lebombáztam az egészet, s a romok alól kihúztam a meghalt ólomkatonákat. Ha meguntam a háborúaszt, olvasni kezdtem. E mögött a békésebb elfoglaltság mögött ugyancsak ott leselkedtek 1944 elvadult eseményei. Új könyveimet a fölöttünk lakó zsidó családtól kaptuk, mielőtt egy sárga csillagos házba hurcolták volna őket.

Ménfőcsanakon tehát egy csapásra megszűnt a szobafogság. A háznak tágas udvara, hosszan elnyúló kertje volt, s a szomszéd gyerekekkel, akiket hamar megismertem, nagy csatangolásokat rendeztünk a környéken. Falun még a háború is másmilyen volt, mint Pesten. Ha jöttek a „Tommy”-k–

és Győr közelsége miatt bizony elég gyakran jöttek — nem kellett valamiféle unalmas óvóhelyre menekülni, hanem kint az udvaron bámulhattuk a nagy magasságban elhúzó, megszámlálhatatlanul sok repülőgép ezüstös csillogását és az időnként feltűnő fekete pamacsokat, a nem túl hatékony légvédelem próbálkozásainak eredményét. Összeszögelt lécekből magunk is gyártottunk repülőgépeket, felségjelet mázoltunk rájuk, majd egyik kezünkben a géppel, a másikban a bombával, vagyis egy elhajítandó, éles vasdarabbal rohantunk egymás homokvára vagy (félbevágott krumplikból álló) tankhadosztálya felé, hogy megsemmisítsük őket. A várakat később sárral összetapasztott téglákból építettük, de tankjaink továbbra is igen sebezhetőek maradtak.

Nem tudom, vajon a Pesten maradt gyerekek számára tovább tartott-e ősszel a vakáció, nekünk azonban szeptember elején megindult az oktatás az Öreg utca sarkán álló, egy tantermes iskolában. Mint harmadikosnak a harmadik sorban volt a helyem. A szemközti falon vitéz nagybányai Horthy Miklós képe függött, mellette pedig keménypapír szemléltető táblán a *Szózat*nak egy egészen sajátos változata. Az utolsó sor szövegében ugyanis a „meghalnod” egy olyan papírlappal volt leragasztva, amelyre ugyanazzal a betűtípussal az „élned” szót nyomtatták: „Itt élned és élned kell.” Máig sem értem, mi lehetett az oka ennek az idétlen változtatásnak. A tanügyi felsőbbség talán így akarta megkímélni az érzékeny gyermeki lelkeket a halál gondolatától.

Mindenesetre a valóság nem volt ilyen kíméletes. Egy alkalommal a falu északi részére, a Győrhöz közelebb eső Csanakra is bomba hullott. Kósza hírek szerint egy kisgyerek azért maradt életben, mert a föléje zuhanó teknő megvédte a beomló törmeléktől. A ménfői vasútállomástól délre, a nyílt pályaszakaszon, egy alacsonyan szálló repülő géppuskarözeget nyitott a vonatból menekülő tömegre. Egy anya és a kezében tartott csecsemő ugyanattól a lövedéktől halt meg, a kertünk aljától csupán százötven-kétszáz méternyire. Attól fogva persze szó sem lehetett arról, hogy a repülőgépek

érkezésekor kint maradjunk az udvaron. Első ijedelmében anyánk – a teknő-esetből okulva – még a konyhaasztal alá is beparancsolt minket.

Aztán váratlanul megszakadt a tanítás. Egy nap német katonai autó állt meg a sarkon, és a kiszálló tisztek lefoglalták az iskolát. Az ajtóra olyan pecsétes feliratot erősítettek, amely a tanító bácsi szerint azt jelentette, hogy az épületben filmraktár lesz. Mi, gyerekek, el is hittük, hogy filmeket fognak hozni. S akármennyire furcsának tűnik, de még a felnőttek sem igen kételkedtek benne, legalábbis sem anyám, sem házigazdáink nem árultak el semmiféle nyugtalanságot amiatt, hogy netán lőszerraktárat telepítettek volna az utcánk túlsó oldalára. Bár lehet, hogy csak előttünk titkolták rossz sejtelmeket, nehogy bajt okozzunk a fecsegésünkkel.

A németek megjelenése már egy felbolydult időszak kezdetét jelentette. A falu nem a budapest – bécsi országút mellett fekszik ugyan, mégis gyakran érkeztek menekülők, illetve a Dunántúl különböző részeiről Bécs irányába terelt foglyok tömegei. A menekülők között magányosak is akadtak. Emlékszem egy csomagot cipelő fiatal asszonyra, aki ennivalóért kéredzkedett be hozzánk. Vagy tíz napja indult el Budapestről, gyalog. Egy tucatnyi székely család lovaskocsikon jött, a mi udvarunkra is jutott belőlük. Fedett kocsijukat külön megcsodáltam: addig csak mesekönyvben láttam hasonlót. Amikor pedig, már november vége felé, kék fővárosi autóbuszok álltak meg a ménfői vendéglő előtt, hinni sem akartam a szememnek. Olyan volt, mint valami üzenet egy elsüllyedt világból. Lélekszakadva rohantam haza elújságotlani a nagy hírt. Rövidesen beállított a buszok egyik utasa is, a Pesten velünk egy házban lakó H. bácsi, az első nyilas, akit személyesen ismertem. (A másik M. néni volt, nagyapám egykori ápolónője, aki pár héttel később, már Pesten, eldicsekedett nekünk, hogy a fia hány zsidót „küldött a gajdeszbe”.) Kiderült, hogy a kék autóbuszokon nyilasok utaznak. Nem tudom, vajon a járművek visszakerültek-e Budapestre, H. bácsit azonban soha többé nem láttam.

Egy alkalommal sok-sok, ismeretlen egyenruhájú, fegyvertelen katonát tereltek be az udvarra, sapkájukról hiányzott a jelvény. Szovjet (mi úgy mondtuk: orosz) hadifoglyok voltak, német őrséggel. A pajtában szállásolták el őket. Nem mertem kimenni a házból, csak a tornácról lestem, amint a kút mellett mosakodnak, vödörkből. Házigazdánk, Jenő bácsi, aki az első háborúban megjárta a keleti frontot, néhány szót váltott velük. Nagyon megijedtem, hátha valami baja lesz abból, hogy tud oroszul. (Hasonló, a nyelvekkel kapcsolatos félelem egyébként szüleimben is élhetett, bár más előjellel: az ostrom küszöbén a kályhába dobták képes német nyelvkönyvemet.)

Több mint negyven év távolából már nem tudnám megmondani, kiket hoztak előbb: a már említett oroszokat vagy a zsidó munkaszolgálatosokat. Az a kép azonban máig is elevenen él bennem, ahogy a Sokorópátkai úton – ahol Klári unokatestvéremmel épp látogatóban jártunk – feltűnik egy, a faluban (és különösen a falunak azon a részén) szokatlanul nagy tömeg. Rosszul öltözött, szemmel láthatóan igen fáradt emberek, akik csillagot és karszalagot viseltek a ruhájukon. Ezeket a megkülönböztető jelzéseket már ismertem. Valamelyik háborús évben, valószínűleg 1943-ban, amikor még nem varratták fel a ruhákra a Dávid-csillagot, a pesti játszótéren keresztülsietett egy sárga karszalagos ember. Néhány gyerek futni kezdett mellette, ujjal mutogattak rá, és gúnyosan kiáltozták: „Zsidó! Zsidó!” Akkor magyarázták el nekem, hogy ilyen karszalagot a munkaszolgálatosoknak kell hordaniuk.

A Ménfőcsanakra érkezett tömeg egy részét épp rokonunknak, Gyula bácsinak az udvarába irányították. Onnan is maradt egy igen éles emlékképem. Kláival és a győri bombázások elől odaköltözött Vilma nénivel a tornácon álltunk, és figyeltük az udvaron folyó nyüzsgést, a pajtában való berendezkedés előkészületeit. Egyszerre csak, pulóverrel a kezében, odajött hozzánk az egyik zsidó, és azt mondta Vilma néninek, hogy odaadná a pulóvert egy tepsi süteményért.

Az alku létrejött, sőt, Klári egy másik munkaszolgálatostól még egy orsó fehér cernát is kapott a nála levő kenyérdarabért. Amikor azonban közel akartunk menni a pajtához, hogy beszéljünk a foglyokkal, az örök elzavartak bennünket.

A nyomorúságos tápláléknak cserebere útján való kiegészítése – amíg egyáltalán volt mit elcserélni – rendszeresen előfordulhatott. Hasonló esetről a szintén ménfőcsanaki Galgóczi Erzsébet is megemlékezik *Eltévedt lovas* című novellájában. Ők egy Ady-kötetet kaptak az édesanyja által készített rántottáért. Ez nyilván ugyanazon a napon, talán ugyanabban az órában történt, csak néhány lépéssel odébb: Galgócziék a Sokorópátkai út túlsó oldalán laktak, majdnem átellenben Gyula bácsiékkal. Az elmondottak fényében egyébként érthetővé válik az az első pillanatra groteszknek tűnő jelenet is, amelyről negyven évvel később Tolnai Gábor számolt be a győri vándorgyűlésen tartott előadásában. Amikor ugyanis Radnótiék meggyilkolása után a keretlegények a kivégzettek holmiját Ötvevényben a munkaszolgálatosok közé dobálták, ez utóbbiak csaknem összeverekedtek rajta. Nos, ezt azért tették, mert a nem létszükségletű dolgok, amelyeket ennyivalóra lehetett cserélni, az életben maradás legfőbb eszközének számítottak.

Joggal kérdezhetné meg valaki: vajon miért fogadtak el a helybeliek bármit is a foglyoktól, miért nem adták oda ingyen azt a kevés ennyivalót? A válasz nagyon egyszerű: veszedelmes dolog volt jótékonykodni a zsidókkal, főleg az őrség szeme láttára. Már 44 tavaszán rémtörténeteket meséltek arról, hogy egyeseket csupán azért jelentettek föl és vittek el, mert megálltak beszélgetni az akkor még el nem hurcolt, de már sárga csillagot hordó ismerőseikkel. Amikor megvonták a zsidó gyermekek tejjegyét, anyám háromszor is körülnézett, mielőtt dobogó szívvel föl vitt egy-egy pohár tejet a fölöttünk lakó családnak. Mi nem is tudtunk róla: csak egy évvel később árulta el nekünk.

Annál tiszteletreméltóbb volt egy másik rokonunknak, a Gyula bácsiéktól pár háznyira lakó Róza néninek a bátor-

sága. Az ő pajtájukba ugyancsak bezállásoltak negyvenötven munkaszolgálatost. Amikor meglátta, milyen szerencsétlen, meggyötört emberek, elhatározta, hogy megkínálja őket valamivel. Szerencsére az ott tartózkodó örök jobb érzésűek voltak, nem tiltották meg neki. Így hát begyújtotta a nagy kemencét, hatalmas mennyiségű pogácsát sütött, és a jó ízű, friss, meleg tésztát kiosztatta a foglyoknak. Az egyikük azzal fejezte ki háláját, hogy egy Jézus Szíve szentképet adott Róza néni kisebbik leányának, a kilencéves Irénkének. A kép ma is megvan. Egy munkaszolgálatostól elég különös ajándék, de nem szabad elfelejteni, hogy a zsidókat nem vállalási, hanem „faji” alapon hurcolták el. Ami Róza néni illeti, őt nemrég temettük el, kilencven évet élt. Halála előtt néhány héttel még keményen dolgozott a kertben. Sokszor meglátogattam, de arról a bizonyos napról sohasem beszélt. Amit tett, magától értetődőnek tartotta.

Jó pár évvel később, amikor Radnóti Miklós költészetét tanítottam a gimnáziumban, egyik-másik osztályomnak elmeséltem a munkaszolgálatosokkal való gyermekkori találkozásomat, és hozzátettem: Radnóti is közöttük lehetett volna . . .

Sajnos, nem közöttük volt.

Ezt a „sajnos”-t nem a személyes irodalomtörténeti vélemény elmaradása miatt írom le, amellyel utólag elbüszkélkedhetnék. Sokkal kegyetlenebb dologról van szó.

A Sokorópátkai úton látott foglyok távozását követően a munkaszolgálatosoknak újabb tömege érkezett, de az már egy másik irányból, Gyórszentmárton–Nyúl felől, a Hegyaljai úton. A falu északi részében szállásolták el őket. A csanakiak megdöbbenéssel és rémülettel beszéltek erről a transzportról. Még csak megközelíteniük sem volt szabad. Az egyik család aznap épp a marharépat szedte föl a kertben. A hozzájuk telepített munkaszolgálatosok ugyancsak a kertbe mehettek, ha a szükségüket kellett elvégezniük; ott is külön őr felügyelt rájuk. Visszafelé haladva, az egyik fogoly könyörgő pillantást vetett a háziakra, és kézmozdulattal

jelezte, hogy dobjanak oda neki egy répát. Megtették. A keretlegény észrevette, és üvöltözni kezdett. Azt kiabálta, hogy a háziakat is „bevágatja” a menetbe, ha akár csak marharépat is, de enni adnak „a koszos zsidóknak”.

Ilyen emberektől függött Radnótinak és társainak a sorsa. Hogy másnap mi történt, azt már valamennyien tudjuk.

VÖRÖS IMRE